

جامعیت فرهنگی اثر ادبی حافظ در جوامع بشری و انعکاس آن در تصاویر نسخه‌ی مصور حافظ، محفوظ در موزه‌ی دهلی نو

چکیده

هیچ شاعری مانند «حافظ» در اعماق و زوایای ذهن و دل ایرانیان نفوذ نکرده است. او شاعر تمامی قرن‌ها است و بسیاری قشرها از عرفا و ادیبان تا مردم معمولی، هرکدام درون کلام حافظ، سخن دل خود را یافته‌اند. هم‌چنین ایده‌های جهان‌روا و انسانی حافظ در ادب فارسی، ظرفیت بزرگی برای جهانی شدنِ شخصیت او فراهم آورده است. نفوذ حافظ و شعر او در کشورهای شرقی و غربی متعددی قابل مشاهده است. بدین منظور برای فهم بهتر جامعیت فرهنگی حافظ بر کشورهای مختلف، در این پژوهش کوشیده‌ایم با اتخاذ روشی کتابخانه‌ای و مطالعه‌ای تطبیقی، اثرگذاری و نفوذ کلام حافظ را در ادبیات و فرهنگ کشورهای غرب و شرق بررسی نماییم. در حقیقت هدف این پژوهش نمایش تأثیر نفوذ کلام حافظ با درونمایه‌های انسانی بر شاعران و نویسندگان کشورهای غربی شامل آلمان و چک-اسلواکی، شبه قاره‌ی هند شامل بنگال و پاکستان، چین، قلمرو عثمانی و جایگاه حافظ در میان محققان عرب است. هم‌چنین قصد داریم انعکاس جامعیت فرهنگی حافظ در کشورهای نام‌برده را با مطالعه و مذاقه‌ی نسخه‌های مصور حافظ (موجود در موزه‌ی دهلی نو) مورد بررسی قرار دهیم. نتیجه‌ی این مطالعه نشان می‌دهد که جامعیت فرهنگی حافظ از مرز ایران گذشته و به عمق کشورهای غرب و شرق رسیده است. تا آنجا که علاوه بر تأثیر فرهنگی اشعار حافظ بر برخی از کشورهای غرب و شرق، فرهنگ ایرانی و اسلامی نیز به این کشورها نفوذ و گسترش پیدا کرده است و درونمایه‌ی شعر و فرهنگ ایرانی به عنوان نماد صلح و آسایش شناخته شده است.

اهداف پژوهش:

۱. مطالعه‌ی راه‌های نفوذ اندیشه‌ی حافظ به کشورهای غرب و شرق.
۲. بررسی انعکاس جامعیت فرهنگی اثر حافظ در تصاویر نسخه مصور آن.

سوالات پژوهش:

۱. نفوذ فکری و فرهنگی حافظ در کشورهای مختلف چگونه به وجود آمده است؟
۲. اندیشه‌های حافظ چه تأثیراتی بر حیات فکری و فرهنگی کشورهای دیگر گذاشته است؟

واژگان کلیدی: حافظ، جامعیت فرهنگی، نفوذ فرهنگی، نسخه‌ی مصور حافظ، فرهنگ جهانی.

مقدمه

حافظ درخشان‌ترین ستاره‌ی فرهنگ فارسی است و در طول چند قرن تا امروز، قشرهای متعددی، به زبان او شرح وصف حال خود را یافته‌اند. دیوان اشعار او در ایران و خارج از ایران مورد توجه عاشقان و علاقه‌مندان او است. درون جامعه‌ی ما و بیرون از آن، درباره‌ی حافظ سخن‌ها گفته‌اند و قلم‌ها زده‌اند و صدها کتاب در شرح حال او یا دیوان اشعارش نوشته‌اند. فرهنگ در حقیقت شاخص هویت یک ملت و مهم‌ترین عاملی است که بین جوامع و ملت‌های گوناگون، تمایز و تفاوت ایجاد می‌کند و به وسیله‌ی آن می‌توان جوامع و حتی افراد متعلق به جوامع مختلف را از هم باز شناخت. مقام معظم رهبری در مورد حافظ می‌فرماید: «ما حافظ را فقط به عنوان یک حادثه‌ی تاریخی ارج نمی‌نهمیم، بلکه حافظ هم‌چنین حامل یک پیام و یک فرهنگ است (حسینی‌خامنه‌ای، ۱۳۷۲: ۶).

دیوان حافظ به عنوان دیوان شعری که نشان‌دهنده‌ی هستی‌شناسی در جهان حافظ، یعنی تمدن و فرهنگی که او میراث‌بر آن است، هم‌چون همه‌ی تمدن‌ها و فرهنگ‌های سنتی، یک الگوی اسطوره‌ای است. یعنی جهانی مثالی به دست داده می‌شود که الگوی رفتار برای انسان است. بدیهی است نگاه حافظ به جهان هستی، نگاه عمیق‌تر و بنیادی‌تر به قلمرو هستی‌شناسانه‌ی آدمی است. این نگاه عمیق در رهگذر تجارب تاریخی شکل یافته است و حضور آنی ندارد؛ به این معنا که جامعیت فرهنگی و نگاه حافظ، حاصل بهره‌گیری او از تجارب پراکنده‌ی بسیاری از شاعران است.

مطالعات در مورد ارتباط میان زبان و فرهنگ و اندیشه‌ی بشری، از سابقه‌ی طولانی برخوردار است و ادعاهای پیرامون این ارتباط، دارای تنوع بسیار وسیعی است. برای آموزش و کاربرد صحیح زبان، راهی جز رویارویی و ادغام با عوامل فرهنگی وجود ندارد؛ چرا که غفلت از زبان، موجب امحای فرهنگ و غفلت از فرهنگ، موجب تحریف واقعیت‌های کاربردی زبان خواهد شد (مبشرنیا، ۱۳۸۰: ۶۵). اهمیت زبان نزد ادبا به آن میزان است که چنان‌چه شاعر و نویسنده‌ای بر عنصر زبان تسلط بیشتری داشته باشد و با دید عمیق‌تری به پدیده‌ها و روابط بنگرد، امکانات و ابزار متنوع و فراوان‌تری برای بیان افکار و احساسات خود در اختیار دارد و در خلق اشعاری با جوهره‌ی ادبی غنی، موفق‌تر خواهد بود (میرکمالی و دیگران، ۱۳۹۸: ۳). در نتیجه این غنای ادبی، بر غنای فرهنگ می‌افزاید. اگرچه این نکته حائز اهمیت است که زبان، فرهنگ و اندیشه بر یک‌دیگر تأثیر می‌گذارند، اما تعیین‌کننده‌ی هم نیستند.

اکنون یکی از کارهای مهم در زمینه‌ی حافظ‌شناسی، شناسایی، معرفی و بررسی نفوذ افکار حافظ بر کشورهای ملل گوناگون است. بررسی تأثیر فرهنگی، فکری، ادبی و اجتماعی اشعار و افکار حافظ بر کشورهای غربی و شرقی امری ضروری است؛ چرا که حافظ و اندیشه‌های او، تحولی بنیادین در عرصه‌ی اجتماع و سیاست به جامعیت فرهنگی ایران و حافظ می‌بخشند.

در این بررسی یادآوری می‌کنیم که مراجعه به فهرست مقالات و کتاب‌شناسی حافظ و دیگر منابعی که در دسترس بوده، تاکنون به تحقیق مستقلی درباره جامعیت فرهنگی حافظ دست نیافته‌ایم. اگرچه نجمیه کریمی (۱۳۹۴) در مقاله‌ی "تبلور جامعیت فرهنگی و اندیشه‌های عارفانه حافظ در شعر او"، به طور کلی درباره‌ی تأثیر فرهنگی حافظ

نکاتی را ذکر کرده است (کریمی، ۱۳۹۴). هم‌چنین رادفر (۱۳۹۲) به سیر اجمالی تاریخ زبان و ادبیات فارسی در هند و پاکستان پرداخته و فهرست‌وار به جلوه‌های فرهنگی، زبانی و ادبی آن اشاره کرده است. هم‌چنین با توجه به یکی از اهداف پژوهش حاضر که بررسی نسخه‌های مصور حافظ در دهلی نو است، توجه به پژوهش‌های مشابه، حائز اهمیت است. چنان‌چه مهدیه معینی‌زاده، احمدرضا کیخای فرزانه و مصطفی سالاری (۱۳۹۸)، در مقاله‌ی "جلوه‌های بصری اراده و مشیت الهی در نسخه‌های مصور مثنوی و غزلیات شمس"، بازنمود ارده‌ی الهی در ترسیم نگاره‌ها را مورد مطالعه قرار داده و به این نتیجه رسیده‌اند که بازنمود خواست الهی در ترسیم نگاره‌ها، مطابق با بستر داستانی است که در اشعار مولوی وجود دارد و هنرمند به مفهومی که شاعر مد نظر قرار دارد، توجه می‌کند (معینی‌زاده و دیگران، ۱۳۹۸: ۲۹۶). مقاله‌ی "نمودهای تشیع در قزوین با تأکید بر منابع تاریخی مصور" نوشته‌ی ستاره زلفی، شهربانو دلبری، اردشیر اسدیگی و محمود مهدوی دامغانی (۱۳۹۸)، نمونه‌ی دیگری از پژوهش‌هایی است که با روش توصیفی-تحلیلی، تعدادی از نگاره‌های نسخ خطی مکتب قزوین را بررسی می‌کند و نتایج این بررسی نشان می‌دهد که قصه‌های برگرفته از قرآن، وقایع و آموزه‌های اسلام و تشیع، به شکلی صریح یا نمادین بیانگر حقیقت و حقانیت تشیع هستند و در نگاره‌های این نسخه‌ها، بازنمایی شده‌اند (زلفی و دیگران، ۱۳۹۸: ۳۱۹). پژوهش پیش رو بر آن است که در ادامه‌ی مطالعات انجام‌شده، با استفاده از روش کتابخانه‌ای، تأثیر اندیشه‌های حافظ را بر کشورهای غربی شامل آلمان و چک-اسلواکی، شبه‌قاره‌ی هند شامل بنگال و پاکستان، چین، قلمرو عثمانی و جایگاه حافظ در میان محققان عرب بررسی نماید. هم‌چنین علاوه بر مطالعه‌ی کشورهای نام برده، ضمن مذاقه‌ی تصاویر نسخه‌ی مصور حافظ (موجود در موزه‌های دهلی نو) بر انعکاس جامعیت فرهنگی حافظ در کشور هند تأکید می‌نماید.

نتیجه‌گیری

جامعیت فرهنگی حافظ از مرز ایران گذشته به عمق کشورهای غرب و شرق رسیده است. نفوذ فرهنگی حافظ بر شاعران و فیلسوفان غرب و شرق مانند گوته، نیچه، اقبال لاهوری و... روشن است. به طوری که نه تنها تأثیر فرهنگ اشعار حافظ بر برخی از کشورهای جهان قابل لمس است، بلکه فرهنگ ایرانی و اسلامی نیز به آن کشورها نفوذ و گسترش پیدا کرده و پیام انسانیت و بشردوستی شعر حافظ به عنوان نماد فرهنگی ایرانی و اسلامی، به مهم‌ترین کشورهای شرق و غرب رسیده است. درون‌مایه شعر و فرهنگ ایرانی، صلح و آسایش و روابط انسان‌دوستانه‌ی اقوام و کشورها است. همین امر باعث شد تا روابط فرهنگی ایران با کشورهای غربی چون آلمان و چک-اسلواکی و کشورهای شرقی چون شبه‌قاره‌ی هند، بنگال، پاکستان، چین، عثمانی و... گسترش یابد و فرهنگ و زبان فارسی بیش از پیش در آن دیار مورد استقبال قرار گیرد. هم‌چنین با توجه به ریشه‌ها و ارزش‌های مشترک ادبیات عرب و ادبیات فارسی، تأثیرپذیری فرهنگی و ارتباط ایرانیان و اعراب نیز گسترده و چشم‌گیر بوده است.

به طور کلی تأثیر اندیشه‌های حافظ در اجتماعات ادبی سراسر جهان شناخته شده است و این را می‌توان از آثاری که با الهام از حافظ نوشته شده و هم‌چنین نسخه‌های قدیمی و خطی موجود در موزه‌های کشورهای دیگر چون هند و

پاکستان، دریافت. در حقیقت دیوان حافظ هم از طریق اندیشه و ذهن به ملل گوناگون راه پیدا کرده و هم نسخه‌های فیزیکی آن به مناطق مختلف به عنوان اثری شاخص و ارزشمند انتقال پیدا کرده است.

منابع

- ابوالبشر، کلثوم (۱۳۷۱)، سخن اهل دل (مجموعه مقالات به مناسبت بزرگداشت ششصدمین سال تولد حافظ)؛ حافظ‌شناسی در بنگال، تهران: کمیسیون ملی یونسکو در ایران.
- آیین‌وند، صادق (۱۳۷۱)، سخن اهل دل (مجموعه مقالات به مناسبت بزرگداشت ششصدمین سال تولد حافظ)؛ مقام حافظ در میان پژوهندگان عرب، تهران: کمیسیون ملی یونسکو در ایران.
- بائوزین، لیو (۱۳۷۱)، سخن اهل دل (مجموعه مقالات به مناسبت بزرگداشت ششصدمین سال تولد حافظ)؛ شعر حافظ در چین، تهران: کمیسیون ملی یونسکو در ایران.
- بچکا، پرژی (۱۳۷۱)، سخن اهل دل (مجموعه مقالات به مناسبت بزرگداشت ششصدمین سال تولد حافظ)؛ حافظ در فرهنگ چکسلواکی، تهران: کمیسیون ملی یونسکو در ایران.
- برتوتی، فیلیپو (۱۳۷۱)، سخن اهل دل (مجموعه مقالات به مناسبت بزرگداشت ششصدمین سال تولد حافظ)؛ مسافر روبی پیترو دلا واله و حافظ شیرازی، تهران: کمیسیون ملی یونسکو در ایران.
- حافظ (۱۳۷۱)، تصحیح: سیدمحمدکاظم قزوینی و قاسم غنی، چاپ ششم، تهران: انتشارات اقبال.
- رادفر، ابوالقاسم (۱۳۷۱)، سخن اهل دل (مجموعه مقالات به مناسبت بزرگداشت ششصدمین سال تولد حافظ)؛ مدخلی بر ترجمه‌های حافظ، تهران: کمیسیون ملی یونسکو در ایران.
- محمدخان، مهرنور (۱۳۷۱)، سخن اهل دل (مجموعه مقالات به مناسبت بزرگداشت ششصدمین سال تولد حافظ)؛ بحث و معرفی بحرالفراسه الالفاظ فی شرح دیوان خواجه حافظ از عبدالله خویشگی، تهران: کمیسیون ملی یونسکو در ایران.
- مشایخ فریدونی، محمدحسین (۱۳۷۱)، سخن اهل دل (مجموعه مقالات به مناسبت بزرگداشت ششصدمین سال تولد حافظ)؛ قند پارسی در بنگاله، تهران: کمیسیون ملی یونسکو در ایران.
- ناجی طوقماق، عبدالرحمن (۱۳۷۱)، سخن اهل دل (مجموعه مقالات به مناسبت بزرگداشت ششصدمین سال تولد حافظ)؛ حافظ و حافظ‌شناسی در قلمرو عثمانی و ترجمه ترکی دیوان حافظ، تهران: کمیسیون ملی یونسکو در ایران.
- نوشاهی، عارف (۱۳۷۱)، سخن اهل دل (مجموعه مقالات به مناسبت بزرگداشت ششصدمین سال تولد حافظ)؛ نخستین شرح فارسی دیوان حافظ در شبه‌قاره، تهران: کمیسیون ملی یونسکو در ایران.
- ارشاد، فرهنگ (۱۳۷۷)، "چالش حافظ با عقل مصلحت‌اندیش؛ پژوهشی جامعه‌شناختی در ادبیات فارسی"، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز، شماره ۱۶۷، ۱-۴۲.
- استعدادی شاد، مهدی (۱۳۷۸)، "پرسش نیچه از حافظ"، مجله کارنامه، شماره ۷، ص ۲.

- تفضلی، حمید (۱۳۷۹)، "نگرشی بر جایگاه حافظ در دیوان شرقی-غربی گوته" چیستا، شماره ۷۰، ص ۸۷-۱۰۴.
- ثبوت، اکبر (۱۳۸۰)، "حافظ در شبه قاره"، قند پارسی، شماره ۱۶، زمستان ۱۳۸۰، صص ۴۷-۸۲.
- حسینی خامنه‌ای، علی (۱۳۷۲)، "شعر، جهان‌بینی و شخصیت حافظ"، مجله ادبستان، شماره ۴۴، صص ۶-۱۱.
- رادفر، ابوالقاسم (۱۳۷۵)، "درآمدی بر حافظ‌پژوهی در شبه‌قاره هند"، مجله قند پارسی، شماره ۱۱، زمستان ۱۳۷۵، چاپ دهلی، صص ۵۸-۱۳۷.
- زلفی، ستاره، دلبری، شهربانو، اسدیگی، اردشیر و مهدوی دامغانی، محمود (۱۳۹۸)، "نمودهای تشیع در قروین با تأکید بر منابع تاریخی مصور"، مطالعات هنر اسلامی، سال پانزدهم، شماره ۳۵، پاییز ۱۳۹۸، صص ۳۱۹-۳۴۶.
- طلحه رضوی، سید محمد (۱۳۷۱)، "فیضان روح خواجه حافظ به عرفان"، مجله آشنا، شماره ۳۲، ص ۳۶.
- عابدی، سیدامیرحسین (۱۳۸۰)، "معرفی یک نسخه خطی مصور از دیوان حافظ"، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی، شماره ۸ و ۹، زمستان ۷۹ و بهار ۸۰، صص ۵۹-۶۸.
- عابدی، سیدامیرحسین (۱۳۸۱)، "یک نسخه خطی مصور دیوان حافظ"، فصلنامه نامه انجمن، شماره ۵، صص ۸۹-۹۸.
- عقله العرسان، علی (۱۳۷۶)، "تعالی فرهنگ"، کیهان فرهنگی، شماره ۱۳۲، فروردین و اردیبهشت ۱۳۷۶، صص ۱۷-۲۰.
- کریمی، نجمیه (۱۳۹۵)، "تبلور جامعیت فرهنگی و اندیشه‌های عارفانه حافظ در شعر او"، عرفیات در ادب فارسی (ادب و عرفان)، شماره ۲۷، تابستان ۱۳۹۵، صص ۱۳۲-۱۵۲.
- مبشرنیا، رضا (۱۳۸۰)، "زبان فرهنگ و اندیشه"، مجله کیهان فرهنگی، سال هجدهم، شماره ۱۷۵، صص ۶۵-۶۷.
- معینی‌زاده، مهدیه، کیخای فرزانه، احمدرضا و سالاری، مصطفی (۱۳۹۸)، "جلوه‌های بصری اراده و مشیت الهی در نسخه‌های مصور مثنوی و غزلیات شمس"، مطالعات هنر اسلامی، سال پانزدهم، شماره ۳۴، تابستان ۱۳۹۸، صص ۳۱۹-۲۹۶.
- میرکمالی، کبری، فرخزاد، ملک محمد، حیدری نوری، رضا (۱۳۹۸)، "بررسی رتوریک و زیباشناسی آوایی در غزلی از مولانا و انعکاس آن در قالی صفوی"، مطالعات هنر اسلامی، سال پانزدهم، شماره ۳۵، پاییز ۱۳۹۸، صص ۱-۲۸.

www.britishmuseum.org
<https://fa.wikipedia.org/>